

(۴)

از نامه ادبی هرات

عبدالغفور سنگانی^۱

در این مجموعه نوشتارها در هر شماره به بررسی فراز و فرود یک دوره از مجلات ادبی هرات خواهیم پرداخت. این بررسی شامل کیفیت نشراتی، مسئولان، سیاسی شدن و یا ایدئولوژیک بودن مجله، عوامل تقویت، ضعف و مسایلی از این دست خواهد بود.

دوره نخست: مجله ادبی هرات

انجمن ادبی هرات به عنوان ناشر مجله ادبی هرات، نخستین انجمن ادبی در این کشور است که در ۲۳ قوس سال ۱۳۰۹ به اثر سعی و تلاش برخی از روشن فکران و ادبای شهر هرات، در رأس منشی عبدالکریم احراری تحت ریاست ملا محمدصدیق خان قاضی مرافعه وقت هرات، با هیئت مدیره‌ای ۱۳ نفره ایجاد شد. سرور جويا، مدیر و نگارنده روزنامه اتفاق اسلام در این خصوص نوشته است: «از مدتی بود در صدد طبع و نشر برخی آثار ادبا و شعرای هرات به هر طرفی می‌تپیدیم و هیچ یک مؤسسه ملی یافت نمی‌توانستیم که از حیث معلومات معنوی یا معاملات مادی کمک‌های روحی و مالی با ما کرده بتوانند. بالاخره به حسب اشاره و ارشاد بعضی از رفقا به آقای عبدالکریم خان احراری که از جوانان جدی و بصیر هرات است، متوسل و چاره جستیم. همان بود که آقای احراری شبی در منزل شخصی خودشان، مجلسی منعقد و بعضی از دانشمندان هرات را که در ادبیات قدیم و تاریخ ید طولایی دارند، دعوت کرده و اظهار مقصد کردند.» و چند سطر بعد نوشته است: «دیروز اولین روز تأسیس انجمن بود که ترتیبات را به حضور نایب سالار اطلاع دادند و آقای نایب سالار هم به وزارت جلیله معارف رسماً اشعار فرمودند.»^۲



نامه بایسنغر، شماره نخست، ۱۳۹۸ خورشیدی



۱. پژوهشگر در مؤسسه پژوهشی بایسنغر. ghafor.sangani2@gmail.com

۲. «چگونگی تأسیس انجمن ادبی هرات»، روزنامه اتفاق اسلام، سرور جويا، شماره ۴۸، بیست و چهارم قوس سال ۱۳۰۹ خورشیدی.



اما از آنجا که در کابل هنوز چنین انجمنی تأسیس نشده بود، وزارت معارف وقت با اجازه فعالیت این انجمن و نشر مجله ادبی‌اش مدتی موافقت نکرد تا این که فوراً در برج سرطان ۱۳۱۰ انجمن ادبی کابل را تأسیس کردند. پس از این برای انجمن ادبی هرات نیز اجازه فعالیت داده شد و این گونه خواستند تاریخ آنان را نه تنی چند حاشیه‌نشینان را آغازگر بدانند.^۱ پس از این بود که وزارت معارف بعد از پی‌گیری‌های مکرر ادبای هرات بودجه معاش مدیر و مصارف چاپ مجله را پذیرفت و به این ترتیب در ۱۵ حوت/اسفند ۱۳۱۰ به کوشش منشی عبدالکریم احراری در مطبعه دانش نخستین شماره مجله ادبی هرات در ۴۰ صفحه و ۷ مطلب در قطع کوچک منتشر شد.

هفت مطلب شماره نخست مجله ادبی هرات شامل «مقاله افتتاحیه»، به نگارندگی مرحوم قاضی ملا محمدصدیق رییس انجمن، «ادب و خواص ادیب» به قلم منشی عبدالکریم خان احراری، «دین اساس مدنیت است»، نوشته محراب‌الدین خان، «خواجه عبدالله انصاری هروی»، نگارش منشی عبدالکریم خان احراری، «انجمن ادبی هرات»، غزلی از میرزا عبدالغفار بیدار، «ماه حوت هرات»، به قلم شیرعلی قانون، «غزل» از محجوبه هراتی، و «مکتوب تاریخی خواجه رشیدالدین به فرزندش» بود.^۲

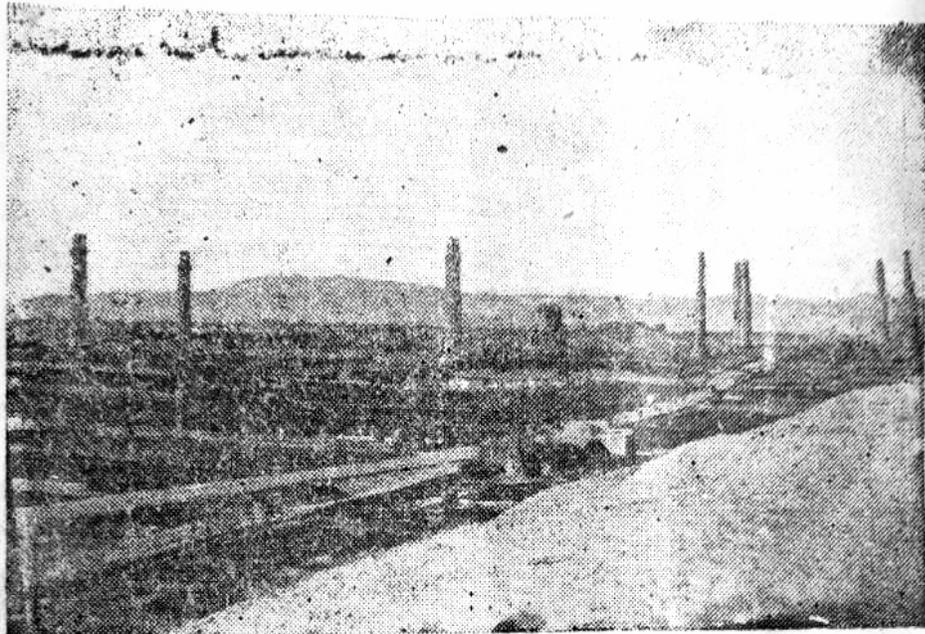
در سال‌های نخست، ریاست افتخاری انجمن به دوش قاضی ملا محمدصدیق خان بود. ملا فخرالدین سلجوقی به عنوان کفیل مدیر انجمن، مفتی ملا سید احمد مسئول تدوین مضامین دینی و بررسی مضامین ارسالی و عبدالواحدخان بهره در قسمت تصحیح مجله و انتظام اداره انجمن توظیف بودند. مضامین تاریخی مجله را منشی عبدالکریم احراری و قسمت ادبی آن را ذبیح‌الله خان رسا و برخی دیگر از نویسندگان به صورت افتخاری می‌نوشتند و امور طباعت و انتظام کار و محافل آن را مرحوم ملا محمدصدیق که در آن زمان معاون اداره جریده اتفاق اسلام بود، انجام می‌داد.

مجله تا برج جدی/دی ۱۳۱۱ هر ماه نشر می‌شد. در این تاریخ به اثر پیشنهاد نویسندگان هرات، وزارت معارف پرداخت بودجه جدیدی را که معاش مدیر و معاون و کاتب و تحویلدار و مصارف متفرقه را تأمین می‌کرد پذیرفت و ریاست انجمن هم‌چنان به صورت افتخاری باقی ماند. در برج جدی/دی ۱۳۱۱ در اثر درخواست اعضای افتخاری انجمن ادبی به امر عبدالرحیم خان نایب الحکومه وقت، میر عبدالعلی شایق از معلمی مکتب اول هرات به مدیریت انجمن ادبی و نگارندگی مجله هرات تبدیل شد و دو شماره ۱۱ و ۱۲ برج‌های دلو و حوت همان سال اول مجله به نگارندگی او توزیع گردید.

۱. انجمن ادبی هرات هفتاد ساله شد، اورنگ هشتم، سال ۲، شماره ۴، ۱ جدی ۱۳۷۹، ص ۱.

۲. شماره نخست مجله ادبی هرات، سال اول، شماره اول، حوت ۱۳۱۰.





مجله ادبی هرات

شماره اول

ماه يك مجله طبع می شود

آدرس :- چهارباغ - انجمن ادبی

اشتراک سالانه

۱۰ افغانی

۱۲ د

نیم یونو

هرات

ولایات داخله

خارجه

کسانی که در مجله معاوت قلمی دائمی دارند
تاریخ ۱۵ حمل ۱۳۱۱ - طابق ۲۷ ذی قعدة الحرام ۱۳۵۰
مجاہلی

فهرست مندرجات شماره اول مجله ادبی هرات - ۱۵ حمل ۱۳۱۱





مجله هرات در سال اول نشراتی خود دارای قطع کوچک و حاوی ۴۰ صفحه بود. در سال ۱۳۱۲ که سال دوم نشر مجله بود قطع مجله بزرگ‌تر و بیست صفحه بر حجم آن افزوده شد که تا ۶ سال (شماره دوم سال هشتم) آن قطع و حجم مجله حفظ شد. در این زمان پول فروش مجله به خزانه دولت تحویل می‌گردید.

در سال ۱۳۱۲ عبدالرئوف فکری سلجوقی که در تاریخ هرات تسلط داشت بخش تاریخی مجله را به صورت افتخاری به عهده گرفت و توانست بسیاری از شعرا، نویسندگان و خوش‌نویسان گم‌نام این مرز و بوم را معرفی کند. استاد فکری در سال ۱۳۱۶ بعد از وفات عبدالرئوف ضعیف به حیث معاون انجمن مقرر شد.^۱

تا سال ۱۳۱۵ ریاست ملا محمدصدیق بر انجمن و مجله هرات ادامه داشت در عین زمان در سال ۱۳۱۳ محمدابراهیم رجایی معاون انجمن مقرر شد و در برج سرطان ۱۳۱۵ سردار عبدالعزیز حیرت به ریاست انجمن و مجله تقرر یافت و تا ۱۵ جدی ۱۳۱۶ که به عضویت ریاست اعیان در مرکز تبدیل شد این وظیفه را پیش برد. در این زمان، میر عبدالعلی شایق از مدیریت مجله و میر عبدالرئوف ضعیف عوض موصوف به عنوان معاون مجله مقرر شدند.

در سال ۱۳۲۰ مقارن تشکیل ریاست مستقل مطبوعات در نتیجه تصمیم هیأت مطبوعاتی که به هرات آمده بودند در انجمن ادبی و مجله تحولاتی رخ داده به این شرح که چاپ مجله را مطبعه هرات به صورت مجانی پذیرفت و پول فروش مجله به صورت دخل و خرج به مصرف کاغذ مجله و غیره به دسترس ریاست انجمن گذاشته شد و شعبه تدریسات پشتو و برگزاری کورس‌های آموزش این زبان نیز به وظایف ریاست انجمن ادبی افزوده شد. در سرطان ۱۳۲۰ گل احمد نور به حیث مدیر پشتو و معاون انجمن مقرر شد. در این زمان به سبب بروز جنگ دوم جهانی و کمبود کاغذ تعداد صفحات مجله کاهش یافت چنانچه در این سال و هم‌چنین در سال ۱۳۲۱ مجله در سی صفحه و حتی بعضاً در بیست صفحه نشر شد. انجمن در این دوره توانست چهار کورس آموزش زبان پشتو را در دوایر دولتی هرات برگزار کند.

در سال ۱۳۲۲ بودجه انجمن و مجله ادبی از مرکز لغو شد اما محمدهاشم میوندوال مدیر مطبوعات وقت هرات مجله را با قطع کوچک‌تر در سی صفحه در آن سال بدون بودجه در پهلوی روزنامه اتفاق اسلام نشر نمود. در سال ۱۳۲۳ که او به مؤسسات نشراتی مرکز تبدیل شد، انجمن و نشر مجله کاملاً متوقف شد.

۱. مجله هرات و سوانح مختصر نشراتی آن»، مجله ادبی هرات، میر عبدالعلی شایق هروی، میزان ۱۳۴۸، صص ۶-۷.



آخرین شماره این دوره حاوی هفت مطلب است «سفلیس یا تباه‌کننده نسل بشر» از محمدابراهیم رجایی، «بهار در زمستان» از عبدالرزاق امیدی، «مخمس» از میر غلام‌احمد مقبل، «مقدم بهار» از محجوبه هراتی، «تخیلات شاعر» از محمدعلم غواص، «غزل» از عبدالرزاق امیدی، و «په تیر و میاشت کی» از جانب اداره انجمن^۱. در مجموع در این دوره (حوت ۱۳۱۰ تا حوت ۱۳۲۲) ۱۴۴ شماره از مجله به نشر رسید.

انجمن ادبی هرات علاوه بر نشر مجله در هر سال محافل و نشست‌های ادبی نیز برگزار می‌کرد. در این مجالس مقامات محلی هرات نیز شرکت می‌کردند.

محتوای مجله

تا سال ۱۳۱۴ مجله بیش‌تر به نشر مطالب علمی و ادبی می‌پرداخت. در سال ۱۳۱۴ و ۱۳۱۵ و دوره سردار عبدالعزیز حیرت مطالب دینی مجله پررنگ شد. تنوع مطالب مجله رفته‌رفته بیش‌تر شد و بخش‌هایی چون تاریخ، شعر، نقد و پژوهش، ترجمه، ادبیات کودک و نوجوان، داستان، طنز و شوخی، گزارش‌های برگزاری محافل و ... در بیش‌تر شماره‌های مجله دیده می‌شود.

هم‌گام با سیاست‌های گسترش زبان پشتو و تضعیف زبان فارسی در مرکز، از سال‌های ۱۳۱۵ نگارش مقالات پشتو در مجله ادبی هرات شروع می‌شود و رفته‌رفته در سال ۱۳۲۱ به اوج خود می‌رسد. در سال ۱۳۲۲ تمامی عناوین مجله در رویه و پشتی جلد و فهرست مطالب و ... به پشتو تبدیل شد. شماره به گنه، آدرس به پته، نویسنده به لیکوونکی، صفحه به مخ، قیمت اشتراک سالانه به کالنی گدون بیه، مطبعه دولتی هرات به د هرات دولتی مطبعه، صاحب امتیاز به د امتیاز خاوند، مدیر مسئول به مسئول چلوونکی، مطبعه اتفاق اسلام به د اتفاق اسلام مطبعی و سرانجام نام انجمن ادبی به د هرات ادبی انجمن تغییر یافت. این‌ها همه در صورتی بود که مردم هرات عمدتاً تاجیک و فارسی‌زبان بودند و از سویی پشتون‌های این ولایت، نیز به فارسی سخن می‌گفتند.

بر پایه اسناد و شواهد موجود، از اواسط این دوره نشراتی مجله ادبی هرات از مجله‌ای علمی و عاری از تعصبات زبانی و قومی رفته‌رفته دور شده و به ابزاری در دست سیاستگران مرکزی در جهت گسترش زبان پشتو و تضعیف زبان فارسی افتاد تا از این طریق نیز عقده‌های فارسی‌ستیزانه خود را تسکین دهند.

نویسندگان و شعرايي که در این دوره با مجله هم‌کاری داشتند شامل منشی عبدالکریم

۱. شایق هروی، میر عبدالعلی، «سوانح این نامه ماهانه»، هرات، دوره ۲، شماره ۴، عقرب ۱۳۳۲، صص ۳ و ۸.





خان احراری، عبدالواحد خان بهره، محمدابراهیم خان رجایی، فخرالدین خان سلجوقی، میر

مخ	لیکونکی	مذہب
۱	ښاغلی محمد ابراهیم خان معاون دوکتور	سپاہی با آباء کډه نعل بشر
۱۳	ښا غلی عبدالرزاق امیدي	بهار در زمستان
۱۶	ښا غلی متیل	خمس
۱۸	میرمن مجوبه	مقدم بهار
۱۹	ښا ذلی فوا سر	نسیلات شاعر
۲۰	ښاغلی عبدالرزاق امیدي	فزل

فهرست مندرجات آخرین شماره دوره نخست مجله ادبی هرات، حوت ۱۳۲۲

جلال الدین خان طیب، ذبیح الله خان رسا، عبدالرئوف خان ضعیف، محراب الدین، میرزا عبدالغفار بیدار، شیرعلی قانون، محجوبه هراتی، عبدالحسین منجم باشی، غلام قادر افغان، محمدابراهیم سپاهی، محمدحسن شیرین سخن، آقای قاصد، عبدالرئوف فکری سلجوقی، میر عبدالعلی شایق، عبدالعزیز حیرت، عبدالرزاق فراهی، بی بی کشور حاذقه، عبدالحسین توفیق،



محمد رسول فگار، عبدالرحمن خان تاجر، آقای مستغنی، عبدالعلیم صافی، دوست محمدخان
عسکر، سید محمودخان، سیداحمد داعی، تاج محمدخان، دین محمد شافلانی، ملا جلال
دُرانی، میرزا عبدالمجید احراری، علی شاه احراری، عبدالله کارته‌ای، محمدکریم صدیقی،
غلام‌سرورخان، عبدالباقی مفتی، محمدخان نیازی، میر کاظم طیب‌زاده، عبدالاحد فدایی، سید
مبین خان، سیداحمد حسینی، سفرعلی امنی، آقای خرسند، محمدنادر خان، عبدالرئوف سالم،
محمدحسین طالب، عبدالواحد مشتاق، گل محمد صابر، منشی عبدالکریم غلجایی، اسدالله
خسته، قیام‌الدین خادم، میر ابوبکر فانی، عبدالفتاح خان فدایی، نورالدین مفلس، عبدالباقی
کریمی، محمد هاشم میوندوال پردیس، سعدالدین فیضی، عبدالغفور خان رُنا، سید بشیرخان
طرزی، منشی علی‌رضا خان، عبدالغفورخان جبارخیل، محمدعلم‌کاتب، حفیظ‌الله خان، رامز
بی‌سواد، سید احمدشاه هاشمی، احمدخان شالزی، صدیق‌الله رشتین، گل پاچا الفت، محمد
قدیر ترکی، عبدالقدوس پرهیز، صباح‌الدین کشککی، آقای عظیمی، محمدافضل خان، عبدالرئوف
طالع، عبدالمنان دردمند، احمدعلی کهزاد، فروغی، محمدطاهر خان، محمدکاظم عشقی،
میر محمدسرور مشفق، محمدابراهیم خلیل، دولت‌الله لوانی و احمد صدیق حیاء بوده‌اند^۱.

رؤسا، مدیران و معاونان دوره نخست مجله ادبی هرات؛

۱. قاضی ملا محمد صدیق، رئیس افتخاری انجمن (۱۳۱۰ - ۱۳۱۰).

۲. فخرالدین سلجوقی، مدیر (۱۳۱۰ - دلو ۱۳۱۱).

۳. میر عبدالعلی شایق هروی، مدیر (دلو ۱۳۱۱ - جدی ۱۳۱۶)، سپس رئیس انجمن
(جدی ۱۳۱۶ - حوت ۱۳۲۱).

۴. محمد ابراهیم رجایی، معاون (قوس ۱۳۱۳ - جدی ۱۳۱۶) و بعد مدیر (۱۳۱۶ -
عقرب ۱۳۱۸).

۵. عبدالعزیز حیرت، رئیس انجمن (سرطان ۱۳۱۵ - جوزا ۱۳۱۶).

۶. میر عبدالرئوف ضعیف، معاون انجمن (جدی ۱۳۱۶ تا ثور ۱۳۱۷).

۷. استاد عبدالرئوف خان فکری سلجوقی، معاون (ثور ۱۳۱۷ - ۱۳۲۰).

۸. عبدالرزاق فراهی، مدیر (عقرب ۱۳۱۸ - ۱۳۱۹).

۹. گل‌احمد نور، معاون (۱۳۲۰ - اخیر سال ۱۳۲۱).



۱. شایق هروی، میر عبدالعلی، «سوانح این نامه ماهانه»، هرات، دوره ۲، شماره ۴، عقرب ۱۳۳۲، صص ۳ و ۸.



۱۰. محمد هاشم پردیس میوندوال، سرپرست مجله در سال ۱۳۲۰^۱ برای کسب معلومات بیش‌تر راجع به این دوره از مجله ادبی هرات به مقالات و نوشته‌های زیر می‌توانید مراجعه کنید:

- حاذقه، (۱۳۳۲)، «در اطراف کلوپ ادبی» دور ۲، سال ۶، شماره ۴، ماه عقرب، صص ۹-۱۰.

- پویان، رسول، (۱۳۸۸)، جغرافیة عمومی هرات، مشهد: ترانه.

- محمدعلم غواص، «مجله ادبی هرات»، هرات، دوره ۲، سال ۱، شماره ۶، جدی ۱۳۲۷، ص ۴.
- غواص، محمدعلم، (۱۳۲۹)، «مطبعه و مطبوعات»، دور ۲، سال ۳، شماره ۷، ماه دلو، صص ۸-۱۳.

- شایق هروی، میر عبدالعلی، «افتتاح مجله هرات»، هرات، شماره اول، ۱۳۲۷، ص ۳.
- _____، «سوانح این نامه ماهانه»، هرات، دوره ۲، شماره ۴، عقرب ۱۳۳۲، صص ۳-۸.

- _____، «مجله هرات و سوانح مختصر نشراتی آن»، هرات، میزان ۱۳۴۸، صص ۶-۷.

- محمدابراهیم رجایی، رهنمای هرات، مؤسسه نشراتی اتفاق، اسد ۱۳۴۷، صص ۵، ۶ و ۳۲.
- غلام حیدر یقین، یادى از انجمن ادبی هرات، هری، سال اول، شماره اول، قوس ۱۳۶۹، صص ۱۳-۱۹.

- «تاریخچه مختصر کلوپ انصاری»، دوره سوم، سال ۱۸، شماره ۱۲، سرطان ۱۳۴۴، صص ۸-۹.

- انجمن ادبی هرات هفتاد ساله شد، اورنگ هشتم، سال دوم، شماره چهارم، ۱ جدی ۱۳۷۹، ص ۱.

فهرست منابع

- اداره مجله، «تاریخچه مختصر کلوپ انصار»، مجله ادبی هرات، دوره سوم، سال هژدهم، شماره ۱۲، سرطان ۱۳۴۴، صص ۸ تا ۹.

- انجمن ادبی هرات هفتاد ساله شد، اورنگ هشتم، سال دوم، شماره چهارم، ۱ جدی ۱۳۷۹، ص ۱.

۱. مجله ادبی هرات، دوره ۱، سال ۱۲، شماره ۱۲، حوت ۱۳۲۲، ص فهرست مطالب (بدون شماره).





- جویا، سرور، «چگونگی تأسیس انجمن ادبی هرات»، روزنامه اتفاق اسلام، شماره چهل و هشت، بیست و چهارم قوس سال ۱۳۰۹ خورشیدی.
- رک. رجایی، محمد مسعود، شناس نامه انجمن ادبی هرات، ۲۳ قوس ۱۳۸۴، چاپخانه مهر، صص ۳ تا ۷.
- رک. مجله ادبی هرات، سال دوازدهم، شماره دوازدهم، حوت ۱۳۲۲، مطبعه اتفاق اسلام.
- شایق هروی، میر عبدالعلی، «سوانح این نامه ماهانه»، هرات، دوره دوم، شماره چهارم، عقرب ۱۳۳۲، صص ۳ و ۸.
- _____، «مجله هرات و سوانح مختصر نشراتی آن»، مجله ادبی هرات، میزان ۱۳۴۸، صص ۶-۷.
- شماره نخست مجله ادبی هرات، سال اول، شماره اول، حوت ۱۳۱۰، مطبعه اتفاق اسلام.